

2-TOM, 11-SON

KOGNITIV JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISHNING O'QUV
MOTIVLARI

Axmedov Davlatbek Saloxidin o'g'li

University of Business and Science

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kognitiv jarayonlarni rivojlantirishda o'quv motivlarining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. O'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish uchun qo'llaniladigan metod va usullar kognitiv rivojlanish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida fikr yuritiladi. Tajriba asosida olingan natijalar jadvallar orqali ifodalanadi va muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar. Kognitiv jarayonlar, o'quv motivlari, motivatsiya, rivojlanish, metodika, psixologik yondashuv.

Kirish. Kognitiv jarayonlar — bu shaxsning atrof-muhitni anglash va bilish imkoniyatlarini shakllantiruvchi jarayonlardir. Bunga diqqat, xotira, idrok va tafakkur kabi psixologik jarayonlar kiradi. O'quv motivlari esa, shaxsni bilim olishga undovchi va rag'batlantiruvchi ichki va tashqi omillar majmuasi sifatida tushuniladi. Shaxsning kognitiv rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi motivlar va usullarning tadqiqi pedagogika hamda psixologiya sohalarida katta ahamiyatga ega. Maqolada motivatsiyaning kognitiv rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatayotgani, o'qituvchilarning ushbu sohada qanday usul va yondashuvlardan foydalanishi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. O'zbek olimlari orasida M. A. Baxtiyorovning kognitiv rivojlanish nazariyasi va motivatsiyaning ta'lim jarayonidagi o'rni bo'yicha qilgan ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Baxtiyorov o'z asarlarida motivatsiyani ta'lim jarayonida shaxsning bilish faoliyatini rag'batlantiruvchi omil sifatida talqin etgan va uni o'quvchilarning kognitiv jarayonlariga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri sifatida ko'rib chiqqan. Shuningdek, o'zbek psixologi N. Karimov o'quvchilarning o'z-o'zini rag'batlantirish va maqsadga erishish motivlariga qaratilgan tadqiqotlar o'tkazgan, bu esa shaxsiy rivojlanish va motivatsiya o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib beradi.

MDH davlatlari olimlari orasida J. Piaget va L. S. Vygotskiyning kognitiv rivojlanish va motivatsiya sohasidagi tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. J. Piaget ta'lim jarayonida bolalarning o'ziga xos bilim olish bosqichlarini aniqlab, motivatsiyaning ushbu bosqichlarda qanday rol o'ynashini tadqiq qilgan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, har bir bola bilish jarayonida o'zining individual rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib, bu bosqichlarda motivatsiya kognitiv rivojlanishni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi. L. S. Vygotskiy esa ijtimoiy muhit va muloqotning

2-TOM, 11-SON

kognitiv rivojlanishga ta'sirini o'rganib, motivatsiyaning o'quv jarayonidagi rolini kengaytirgan. U motivatsiyani shaxs rivojlanishidagi ichki omil sifatida baholagan va ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar orqali motivatsiyaning shakllanishini tushuntirgan. Shuningdek, A. N. Leontev ham motivatsiyaning bilish jarayonidagi ahamiyatini tadqiq qilgan va motivatsiyani shaxsning faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy psixologik omil sifatida o'rgangan.

Xorijiy psixologlar va pedagoglar orasida Abraham Maslow, Albert Bandura va B. F. Skinnerning ishlarini ta'kidlab o'tish kerak. Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida motivatsiya shaxsning fundamental ehtiyojlari orqali shakllanishi va rivojlanishi tushuntirilgan. Uning nazariyasiga ko'ra, bilim olish motivi yuqori darajadagi ehtiyoj sifatida talqin etiladi va shaxs o'z ehtiyojlarini qondirish orqali bilim olishga intiladi.

Albert Bandura esa o'rganish va motivatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni "ijtimoiy o'rganish nazariyasi" orqali tushuntirgan. Bandura nazariyasiga ko'ra, o'quvchilar ko'pincha boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali bilim olishadi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi. B. F. Skinnerning operant shartlashuv nazariyasi esa o'quv motivatsiyasini ta'lim jarayonidagi rag'bat va jazolash tizimi orqali boshqarish mumkinligini ko'rsatadi. Skinnerning nazariyasiga ko'ra, motivatsiya ko'pincha rag'batlantirish orqali shakllanadi va mustahkamlanadi.

Shunday qilib, o'zbek, MDH va xorijiy olimlar tomonidan o'quv motivatsiyasining kognitiv rivojlanishdagi roli va ahamiyati keng qamrovda o'rganilgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, motivatsiya ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. O'zbek olimlari milliy ta'lim tizimi sharoitida motivatsiyani oshirish bo'yicha o'ziga xos yondashuvlarni taklif qilgan bo'lsa, xorijiy tadqiqotchilar umumiy nazariy asoslar va global yondashuvlarni taqdim etishgan. Bu turli manbalarning tahlili motivatsiyani oshirish va o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini ta'minlashda turli yondashuvlar muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqotchi	Mavzu	Natija
M. A. Baxtiyorov	Kognitiv rivojlanish	Motivatsiyaning asosiy vazifalari
J. Piaget	Bilim va rivojlanish	Bolalar tafakkurining rivojlanishi

2-TOM, 11-SON

Tadqiqotchi	Mavzu	Natija
L. Vygotskiy	Ijtimoiy ta'sir va motivatsiya	Kognitiv jarayonlarning shakllanishi

Maqola doirasida eksperimental tadqiqot o'tkazilib, unda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida kognitiv jarayonlarni rivojlantirish uchun o'quv motivlarining ta'siri o'rganildi. Tadqiqot uch bosqichda olib borildi: tayyorlov, eksperimental va nazorat bosqichlari. Har bir bosqichda o'quvchilarning motivatsiyasi va kognitiv rivojlanish darajasi baholandi. Eksperimentda 10-12 yoshdagi 100 nafar o'quvchi ishtirok etdi. Ular ikki guruhga bo'lindi: eksperimental va nazorat guruhi. Eksperimental guruhda innovatsion pedagogik usullar va motivatsiya texnikalari qo'llanildi.

Muhokama va tahlillar. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruhda motivatsiya darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda kognitiv rivojlanish jarayonlari sezilarli darajada yaxshilandi. Quyidagi jadvalda o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari va o'quv motivlari darajasi ko'rsatilgan.

Guruh	O'rtacha baho (boshlang'ich)	O'rtacha baho (yakuniy)	Motivatsiya darajasi (%)
Tajriba	70	85	90
Nazorat	70	72	45

Ushbu jadval psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinganda, quyidagi muhim xulosalar keltirilishi mumkin:

Boshlang'ich va yakuniy baholar farqi. Tajriba guruhida o'quvchilarning boshlang'ich bahosi 70 bo'lgan bo'lsa, yakuniy baho 85 ga ko'tarilgan. Bu 15 ballik o'sishni ko'rsatadi va bu motivatsiya oshganidan dalolat beradi. Nazorat guruhida esa boshlang'ich baho 70 bo'lib, yakuniy baho 72 ga ko'tarilgan, lekin bu juda kichik o'sishdir. Bu nazorat guruhida motivatsiya darajasining pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Motivatsiya darajasining ta'siri. Tajriba guruhidagi o'quvchilarning motivatsiya darajasi 90% ni tashkil qilgani sababli, ular bilim olish jarayonida ko'proq qiziqish va faollik ko'rsatgan bo'lishi mumkin. Psixologik jihatdan yuqori motivatsiya kognitiv jarayonlarning yaxshilanishiga, diqqat va xotira jarayonlarining faollashishiga olib keladi. Shu sababli tajriba guruhida kognitiv o'sish yuqori bo'lgan.

Nazorat guruhi bilan solishtirish. Nazorat guruhida motivatsiya darajasi 45% bo'lib, bu o'quvchilarning o'qishga nisbatan qiziqishi past ekanligini ko'rsatadi. Bu psixologik nuqtai nazardan qaraganda, motivatsiyaning past darajasi bilimni qabul qilish

2-TOM, 11-SON

jarayonida sustlashuvga olib keladi. Shu sababli nazorat guruhida kognitiv o'sish darajasi tajriba guruhiga nisbatan kamroq.

Motivatsiyaning kognitiv jarayonlarga ta'siri. Jadvaldagi natijalar shuni ko'rsatadiki, yuqori motivatsiyaga ega o'quvchilar (tajriba guruhi) bilim olish jarayonida o'z faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirgan. Psixologik jihatdan motivatsiya kognitiv jarayonlarni rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi va o'quvchilarning o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shu sababli, motivatsiyani oshirish orqali o'quvchilarning umumiy o'quv ko'rsatkichlarini yaxshilash mumkin ekanligi isbotlangan.

Ushbu tahlil natijasida motivatsiya darajasi o'quvchilarning baholariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi kuzatildi va motivatsiya oshishi bilan kognitiv rivojlanishning o'sishi ham kuzatilgan. Tajribada o'quvchilarning kognitiv jarayonlari — xotira, diqqat, idrok va tafakkur rivojlanishi kuzatildi. O'quvchilarga maxsus vazifalar va motivatsion o'yinlar yordamida kognitiv jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazildi. Shu bilan birga, o'quvchilarning bilim olishdagi qiziqishini oshirish uchun yondashuvlar ishlab chiqildi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quv motivatsiyasini oshirish uchun to'g'ri pedagogik yondashuvlar va usullar qo'llanilganda, bu o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tajriba davomida eksperimental guruhda motivatsiya darajasining yuqori ekanligi, o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi faollik va ishtiyoqining ortishiga olib keldi. Natijada, ularning diqqat, xotira, tafakkur kabi kognitiv qobiliyatlari yaxshilandi va yakuniy baholari ham sezilarli darajada oshdi. Bu natijalar motivatsiya va kognitiv rivojlanish o'rtasidagi kuchli bog'liqlikni isbotlaydi. Bundan tashqari, tadqiqot davomida nazorat guruhida motivatsiya darajasi past bo'lgani sababli o'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtiyoqi sustlashgani, bu esa baholarda sezilarli o'sishga olib kelmaganini ko'rsatdi. Bu faktlar motivatsiyaning o'quv jarayonidagi muhim o'rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, o'qituvchilar tomonidan motivatsiyani oshirishga qaratilgan ta'lim yondashuvlari, masalan, faol o'quv usullari, rag'batlantirish, guruhlarda ishlash, qiziqarli o'quv materiallari qo'llanishi kognitiv jarayonlarning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Shunday qilib, o'quv jarayonida motivatsiyani oshirish kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, bu tadqiqot natijalari o'qituvchilarga o'quvchilar motivatsiyasini oshirishda aniq yondashuvlar va strategiyalarni qo'llashning muhimligini anglashga yordam beradi. Shuningdek, ta'lim muassasalariga o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar ishlab

2-TOM, 11-SON

chiqishda motivatsiyaning ahamiyatini hisobga olishni tavsiya qiladi. Shu sababli, kelajakda o'quv motivatsiyasini oshirish usullarini chuqurroq o'rganish va ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini yanada kengroq tadqiq etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saloxidin ogli, A. D. (2023). SHAXSDA YUZAGA KELADIGAN SUITSID XOLATLARINING AYRIM IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain)*, 65-68.
2. Davlatbek, Axmedov. "SHAXSDA SUITSID XOLATINING KELIB CHIQISHI VA UNING PSIXOLOGIK MEKANIZMALARI." *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ* 17.3 (2023): 3-7.
3. Saloxidin ogli, A. D. (2024). O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 55(3), 26-29.
4. Saloxidin ogli, A. D. (2023). SHAXSDA YUZAGA KELADIGAN SUITSID XOLATLARINING AYRIM IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain)*, 65-68.
5. Ataxo'jayeva, S. (2023). EMPIRICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY ENGLISH LANGUAGE TEACHERS. *GULDU AXBOROTNOMASI.–2023*.
6. Atakhujaeva, S. (2023). CONSTRUCTIONS (MODELS) OF SOCIAL INTELLIGENCE IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*.
7. Shaxlo Anvarovna Ataxo'Jayeva (2023). O'QITUVCHILARINING SOTSIOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Academic research in educational sciences*, 4 (TMA Conference), 111-115.
8. Umirovich, A. O., & Anvarovna, A. S. (2023). Views of thinkers on issues of family and family relations. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 508-511.

